

Celâl Nuri İleri (1882-1938)

Celâl Nuri ve kardeşlerinin çocukluk dönemleri *Suphi Nuri-Celâl Nuri-Sedat Nuri Celâl Nuri'nin yeğeni olan Rasih Nuri İleri'nin özel arşivinden alınmıştır.*

Türk yenileşme tarihinde Batıcı fikir akımının önemli temsilcilerinden biri olan Celâl Nuri (İleri), 15 Ağustos 1882 tarihinde Gelibolu'da doğmuş ve 2 Kasım 1938 tarihinde hayata gözlerini kapamıştır. İlk ve Orta öğreniminden sonra hukuk eğitimi alan yazar, daha sonra önemli devlet görevlerinde bulunmuş, uzun süre gazetecilik mesleğini icra etmiştir. 22 Kasım 1919'da Gelibolu Milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a seçilmiş, Malta sürgününden sonra TBMM'de I-II. dönem Gelibolu, III-IV. dönem Tekirdağ Milletvekili olarak 8 Şubat 1935 tarihine kadar görevini devam ettirmiştir. Meclis-i Mebusan'da Misak-ı Millî'nin muharrirliğini yaparken TBMM'de de 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen ve 105 maddeden oluşan *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'nun Mazbata Muharrirliği görevinde bulunmuştur.

Celâl Nuri, Fransızca ve Türkçe gündelik bazı gazete ve değişik periyotta çıkan birçok dergide çok sayıda makale neşretmiştir. *Le Courrier D'Orient*, *Le Jeune Turc*, *Tanin*, *Âti-İleri*, *İkdam*, *Anadoluda Yeni Gün*, *Yılmaz*, *Vakit* ve *Yeni Adam* gibi gazetelerle, *İçtihat*, *Hürriyet-i Fikriye-Serbest Fikir-Uhuvvet-i Fikriye*, *Türk Yurdu*, *Resimli Kitap*, *Edebiyât-ı Umûmiye*, *Yarın*, *Ceride-i Adliye* ve *Hayat Mecmuası* gibi yayın organları bunlar arasındadır.

İkinci Meşrutiyet'le beraber yazın hayatına başlayan *Celâl Nuri*, elli civarındaki kitap, Fransızca ve Türkçe yazılmış iki bin iki yüzü aşkın makalesiyle Türk düşünce tarihinde kendisine önemli bir yer edinmiştir. Çok sayıda eser veren *Celâl Nuri*, bu özelliğinden dolayı "Seksen beygir kuvvetinde bir yazı makinesi"ne benzetilmiştir. *Celâl Nuri*'nin üretkenliğinden dolayı *Süleyman Nazif*, "Celâl Nuri Beyin ilmini kimse inkâr etmez, çok okuduğu için, ilminde ilerleyerek değişir. O, son sistem bir dretnottur (savaş gemisi), fakat dümensiz." demiştir. *Celâl Nuri*, yazılarında kendi isminden başka *Helvacızâde*, *Afife Fikret*, *Haydar Kemal*, *Tarık Celâl*, *Mehmet Celâl* müstear isimleriyle birlikte,

Fransızca eserlerinde *Djéjal Noury* ve *N. D Helva* gibi isimler kullanmıştır.

Celâl Nuri'nin gençlik dönemi.

**Celâl Nuri'nin yeğeni olan
Rasih Nuri İleri'nin özel
arşivinden alınmıştır.**

Celâl Nuri, Batı medeniyetini daha çok hürriyetinden, demokrasisinden, maddî-manevî zenginliğinden, ilim ve ticaretinden faydalanma noktası olarak görmüştür. II. Meşrutiyet döneminde II. *Abdülhamid*'in istibdat politikalarını eleştiren ve Avrupa irfanına yaklaşma düşüncesinde olan yazar, bir anlamda Yeni Osmanlı hareketinin ilerleme için hazırladığı zeminin ilk ürünlerinden biri olarak sayılabilir. Bu perspektif içinde hareket eden *Celâl Nuri*, öncelikle Batı medeniyetinin temelini teşkil eden Helen medeniyetini sorgulayarak Avrupa'nın konumuna dikkat çekmiştir. Yazara göre; Osmanlı Devleti'ndeki birçok problemin çözüm yolu, farklı sahalardaki yeniliklerin gelişmiş ülkelerden alınmasına bağlıdır. Bu noktada Avrupa ve Japonya örnek alınacak ülkelerdir. Bu ülkelerle beraber 1912'ler itibarıyla Rusya göz ardı edilebilecek bir ülke değildir. Çünkü Rusya Asyalı bir kavim olmaktan çıkmış ve Osmanlı'nın hemen yanı başında Avrupalılaşmaktadır. Oysa ki, eski Bizans'ın iklimi Osmanlı'yı daha çok uyumaya ve daha az çalışmaya sevk etmektedir. Onun için Bizans'ın bakiyesi terk edilerek "deli olmayan *Petro*" taklit edilmelidir. İstikbâl ve hürriyet için, memleketin kurtulabilmesi için, gelenekler Kasımpaşa deresine bırakılarak Osmanlı Avrupa'sı yaratılmalıdır.

Celâl Nuri, II. Meşrutiyet döneminde yukarıdaki düşünce yapısına uygun olarak Osmanlı'nın geleceğini *Müslümanlık*, *Türklük* ve *Osmanlılık* siyasetlerinin birlikte dengeli bir şekilde devam ettirilmesine bağlamıştır.

Balkan savaşlarıyla birlikte yaşanan olaylarla, Osmanlılık politikasının devleti kurtarmak için başarılı olamayacağını gören *Celâl Nuri*, aynı zaman diliminde İttihad-ı İslam (İslam Birliği) anlayışından da faydalanmak istemiştir. 1917-18'li yıllar itibarıyla Ermeni ve Arap unsurların ayrılıkçı hareketler içerisine girmesiyle yazar, azınlıkların, devletin çöküş sürecini hızlandırdığı görüşünü benimsemiştir. Yaşanan olumsuz gelişmelerle birlikte *Celâl Nuri*, kuram kavramını romantizmle bir tutarak Osmanlılığı, Türklüğü ve Müslümanlığı, içinde bulunulan asrın muhitin ve gelişmelerin belirleyeceği kanaatine varmıştır. Buna göre, devleti kurtaracak ana unsur Türk unsuru ve milliyetçiliği olacaktır.

Nitekim 1926 yılında kaleme aldığı *Türk İnkılâbı* adlı eserinde de Osmanlılık fikrinin *tabii ve millî* bir mefhum olmadığını belirterek, Avrupa'nın ortasında eski bir Asya medeniyetinin kurulamayacağı düşüncesine dikkat çekmiştir.

Ölmeden Önceki Son Dönemleri

Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında İslam Birliği konusuna sıkça değinen Celâl Nuri, 1919'dan itibaren Turancılığı gerçekçi bulmadığı için benimsememiş, Türk milliyetçiliğine "Millî Birlik" yaklaşımıyla önem vermiştir. Ona göre milliyet, yüksek bir irfanın mahsulüdür. 1928 yılındaki değerlendirmelerinde; milliyet, bir his, bir vicdan, bir dil ve irfandır diyerek Türkiye'de Türk'ten başkasının hissesi yoktur düşüncesini ortaya koymuştur. Ona göre, *Mustafa Kemal Paşa* inkılâpçı özelliğiyle saltanat ve hilâfeti kaldırarak milliyeti muzaffer hâle getirmiştir. Cumhuriyet döneminde Türk Ocaklarının milliyet fikirleriyle beraber Türkiye'nin ilerlemesinde büyük rolü olduğuna dikkat çeken yazar, bu ocaklarda Garp ilmini bilen yetişmiş münevver insanların bulunduğunu ifade etmiştir. Ona göre, Ocakların önceden savunduğu fikir, Cumhuriyetle resmiyetini tescil ettirmiştir. Artık Türk Ocakları konferanslar ve yayınları yoluyla milleti yetiştirmelidir.

Mustafa Kemal Paşa ile münasebetlerde bulunan Celâl Nuri, eğer millî bir camia, Türkçü ıstılahıyla değil mantıkî olarak Türklüğün bekası için fertleri bir araya toplayamazsa, millî hareket kimyevî değil mekanik bir yapı oluşturacağından her an ayrılacaktır, kimyasal açıdan ayrılığın olmaması için Müslüman unsurların Türklük camiası içinde birleşmesi gerekmektedir, bu nedenle Türklük haricinde ise muhafaza-i hayat ve mevcudiyet söz konusu değildir görüşünü benimsemiştir. Buna göre Türk devleti millî bir devlettir.

Celâl Nuri, birçok alanla ilgili yazılarının yanı sıra milliyetçilik anlayışında zamanın gereğini yerine getirmiş ve dünyanın her yerinde milliyetçiliklerin ön plana çıktığı bir dönemde başta *Mustafa Kemal Atatürk* olmak üzere, dönemin diğer milliyetçi aydınlarıyla birlikte çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında önemli görevler üstlenmiştir.

Sosyalizm, bireycilik ve faşizm gibi çeşitli konularda kalem oynatan Celâl Nuri, bu akımların hepsinden Türk yenileşme süreci adına faydalanmak istemiş, 1920'lerde şekillenen Kemalizm ve faşizm gibi siyasî hareket ya da öğretileri karşılıklı mukayese etmiştir. Buna göre, her iki hareket de dönemin şartları gereği ortaya çıkmış ve yukarıdan aşağıya düzen sağlamaya çalışmıştır. Kemalizm, faşizme göre halk tarafından daha çok desteklenmiş ve emperyalizme karşı

bağımsızlık mücadelesinin adı olmuştur. Ayrıca Kemalizm daha çok demokratik ve çağdaşlaşmacı bir hareketin taşıyıcısı olarak görülmelidir.

Celâl Nuri'nin çok yazmasından dolayı 80 beygir gücünde yazı makinesine benzetilmesi.

Celâl Nuri'nin bilgi birikimi ve inkılâpçılık anlayışını zirveye çıkardığı eseri ise, 1926 yılında yayınladığı, *Türk İnkılâbı* adlı eseri olmuştur. Yayılanmadan önce eser, *Mustafa Kemal Paşa* tarafından kısa sürede okunmuş ve Gazi, kitaptaki fikirlere tamamen katılmıştır. *Süleyman Nazif*'e göre, Türkiye'nin inkılâbı, Edirne'den Van'a kadar olan arazi üzerinde yaşayanlara ait münferit bir mesele değildir. Emperyalist, sarraf Avrupa'nın elinde hayvan derecesine düşmüş olan insan sürülerine, Türkiye Cumhuriyeti bir ümit ve kuvvet vermiştir. Dumlupınar'da boğulan taarruz, Habeşistan dağlarında imha edilmiş bir İtalyan kuvveti değil, bilumum Avrupa ve Amerika'nın haris ve mutaassıp ruhudur. İşte *Celâl Nuri*, bu vakanın her tarafını görmüş, anlamış ve herkese göstermiştir.

Celâl Nuri, 1931 yılında yayınladığı ve ilkokulların 5. sınıfları için hazırlanan, *Vatandaşlık (Yurt Bilgisi)* adlı kitabında; vatan, millet, devlet, hükümet, meşrutiyet, cumhuriyet, Millî Mücadele, inkılâp, halk idaresi, TBMM'nin yapısı, seçimler, reis-i cumhur, ordu, vilayetler, nüfus gibi konularla ilgili özet bilgiler vermiştir. Bu eserinde, 1960'ları yönetecek Türk çocuklarına seslenerek "Ey Türk! İş başına" diyerek, onları *Atatürk*'ün gösterdiği yola, garp medeniyetine, "Bilgi ile Medeniyet" yoluna çağırmıştır.

Celâl Nuri, *Abdullah Cevdet ve Kılıçzâde Hakkı* gibi batıcılarla beraber *Atatürk*'ün fikir dünyasında ve yapılan Cumhuriyet inkılâplarında önemli etkilere sahip olmuştur. *Celâl Nuri* genel olarak fikirlerinde içinde yaşadığı dönemin anîden çıkan sorunlarını çözmeye odaklıdır. Bu yönüyle bir teorisyen değil, pratik popülist yaklaşımlar taşıyan ansiklopedist bir aydın özelliği gösterir. Özellikle bir hukukçu özelliğiyle *Celâl Nuri*, Türkiye'nin kanunlaştırma taleplerinde ve çalışmalarında önemli rol oynamıştır.

Celâl Nuri'yi hukuki düzenlemelere getiren süreç çok boyutlu siyasi, sosyal, ekonomik vs. yaşanmışlıklarla ilgilidir. *Celâl Nuri*, mevcut *Hürriyet ve İtilaf* hükümetlerine yönelttiği eleştirilerinde, Anadolu'daki *Kuvâ-yı Milliye* ile yani *Mustafa Kemal*'le birlikte hareket etmiştir. Dolayısıyla *Mustafa Kemal*'in *Sivas Kongresinde* arkadaşlarıyla birlikte belirlediği esaslar, bir anlamda *Celâl Nuri*'nin de çekinmeden savunduğu fikirler olmuştur. Çünkü *Celâl Nuri*, *Ali Rıza Paşa Hükümetine* eleştirilerini dile getirirken bir yandan da gazetesinde, *Mustafa Kemal*'e açıkça destek vermiştir.

Celâl Nuri, Mustafa Kemal Paşayla ilgili ilk fikirlerini 20 Kasım 1918'de açıklamıştır. Minber gazetesinde İzzet Paşa Kabinesi ile ilgili yapılan değerlendirmesinde, Mustafa Kemal Paşanın isminin hükümet işiyle karıştırılarak yanlış bir yöntemle ön plana çıkarılmasının Paşaya zarar verebileceğini, "Anafartalar'da zafer kazanan ve meşhur olan Mustafa Kemâl Paşa(nın) reklam romanları" gibi kullanılmaması gerektiği uyarısı Celâl Nuri tarafından yapılmıştır.

Celâl Nuri, 22 Mart 1920 günü Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. İngiliz Yüksek Komiseri de Robeck'in, 27 Mart 1920 günü vermiş olduğu sürgüne gönderilenler listesinde 2785 numarayla Celâl Nuri de yer almıştır. İngiliz arşivlerindeki bilgileri yayınlayan B. Şimşir, burada Celâl Nuri'yle ilgili verilen bilgiler hakkında şunları söylemektedir: "2785-Celâl Nuri Bey (İleri): Gelibolu Mebusu ve 'İleri' gazetesi sahibi. İngiltere Dışişleri Bakanlığında, adının karşısına 'Trakya'nın bağımsızlığı için son olarak Roma'ya giden sözüm ona heyetteki adam bu olabilir' diye bir not düşülmüştür. 'Arzulanan milliyetçiler' sınıfında sayılmıştır". İngilizler, Sevr Antlaşmasının 230. maddesi gereğince 240 kadar Türkü müttefikler arasında oluşturulmuş bir mahkemede yargılayacaklardı. Aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu bu gruba, Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold tarafından Celâl Nuri ve Ahmed Emin [Yalman]'de sonradan eklenmiştir. Celâl Nuri, 1928 yılındaki bir yazısında Balta Limanı'ndan verilen bir emir üzerine iki seneye yakın tutuklu kaldıkları Malta adasından yeni doğan millî hükümetin teşebbüsleri sayesinde arkadaşlarıyla birlikte vatan sahiline İnebolu'ya geldiklerini belirtmiştir.

"Her türlü tabaka Mecliste temsil edilmelidir. Binaenaleyh, milletin genel menfaatleri tezahür etsin" sözleriyle mecliste hür düşünceye önem veren Celâl Nuri, Meclise katılımı ilgili demokratik yaklaşımlar sergilemiş, mecliste önemli görevler almış, çok sayıda kanun teklifine imza atmış ve birçok konuda da tartışmalara girmiştir. Meclisteki ilk önemli görevi, 7 Şubat 1922'de Kanun-ı Esâsî Encümenine üye olarak seçilmesiyle başlamıştır. Kendisi, 4 Mayıs 1931 tarihli özgeçmiş bilgilerinde, "Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile Meclisin Dâhili Nizamnamesini tanzim ve müdafaa eden encümenlerin mazbata muharrirliklerinde" hizmette bulunduğuna dikkat çekmiştir. Celâl Nuri'nin bu encümene seçilmesinde, onun hukuk mezunu, aynı zamanda kamu hukukundan doktora yapmış olması ve son 10 yılda da hukukî konularla ilgili çok sayıda makale kaleme alması önemli rol oynamıştır. Bu encümen, Kanûn-ı Esâsî'de gerekli değişiklikleri yaparak 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilânındaki hukukî düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Meclis'te hukukî temeli hazırlanan inkılaplarda hem bir mebus hem de gazeteci olan Celâl Nuri, Halk Partisinde; Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştır.

Celâl Nuri, 1930 yılında yazılarını Hayat Mecmuası'nda devam ettirmiştir. Burada yayınlanan 12 yazısında Osmanlı tarihi ve edebiyatıyla ilgili konuları ele almıştır. Bundan sonra, milletvekili olarak devam ettirdiği yazarlığını, 6 aylık ömrü olan Yılmaz gazetesinde sürdürmüştür. Bu gazete "Hakkı ve Hakikati Müdafaaada Yılmaz Lâik Cumhuriyetçi Gazete" düsturuyla 1 Ocak-30 Haziran 1931 tarihleri arasında çıkmıştır. Büyük tartışmalardan sonra kapanan bu gazetede, Celâl Nuri'nin en dikkate değer yazısı "Tarihin Neresine Geldik? - Gazi İnkılâbı ve Sonrası" başlığı altındaki tefrikasıdır. Bu tefrikada, Osmanlı Devlet yönetimindeki çarpıklıklar, özellikle II. Abdülhamit dönemi istibdadı, II. Meşrutiyetle beraber gelen değişiklikler, İttihat ve Terakki, Türk inkılâbının değeri, Gazi Mustafa Kemal'in celâdeti gibi konular ele alınmıştır. Celâl Nuri'nin ifadesine göre, Türk inkılâbının umumi hatları çizilmiş ve Gazi'nin siyâsî siması tespit edilmiştir. Ona göre, Türk inkılâbıyla lüzumlu derecede ilgilenilmemesi acı bir hakikattir. Bu tarihin başlıca kaynağı olan Gazi'nin Nutuk'u bile gereği gibi tahlil edilememiştir. "Tarih yapmak, tarihi yazmaktan kolaydır" diye bir söz var. Buna inanacağım geliyor" diyen Celâl Nuri, "Jül Sezar tarihi hem yaptı hem yazdı. Mustafa Kemal de tıpkı onun gibi hem başardı hem de nakletti. O tarih üzerine daha fazla düşünmüyorsak kabahat kimde?" sorusunu sormuştur. Buradaki görüşlerini kamuoyunun kanaatine ters de olsa savunacağını belirterek, bu görüşlerini "tarih için tarih"

düsteruyla yazdığını vurgulamıştır. Onun, 1926'da kaleme aldığı *Türk İnkılâbı* adlı eserindeki görüşleri 5 sene geçmesine rağmen daha da güçlenmiştir. O, dağın tepesinden bir manzaranın görülmesi gibi, 1920 senesinden beri, Türk tarihi açısından "*manzarayı daha kolay kavrayacak bir menzile*" gelmiştir.

Celâl Nuri, Meclise katılmadan yaklaşık altı ay önce *Mustafa Kemal Paşa* tarafından kurulan daha sonra da Mecliste "*Birinci Grup*" olarak adlandırılan, *Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu*'nu açıkça desteklemiş ve İkinci Gruba eleştiriler getirmiştir. Onun için, "bizim grup" diyerek Birinci Grup'un ve *Mustafa Kemal Paşa'nın* görüşlerini benimsemiştir. *Mustafa Kemal*'le aynı fikirdeyiz, diyerek O'nun, "*Hâkimiyet-i milliyenin istihsalinde en büyük âmil*" olduğunu belirtmiştir. *Mustafa Kemal Paşa* şahsi hareket etmemiş, fikir alışverişinde bulunarak hareket etmiş ve Meclisin kurulmasına yol açmıştır. *Mustafa Kemal Paşa*, milli iradeyi ve yeniliği istemiştir.

Celâl Nuri'ye göre Halk Fırkası milletin ihtiyaçlarına göre bir programla ortaya çıkacaktır. *Mustafa Kemal Paşa'nın* programı halkçılığa dayanmaktadır ve halkçıları bir araya toplayacaktır. Vakit kaybedilmeden Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda ve Meclisin dâhilî nizamnâmesinde gerekli değişiklikler yapılmalıdır. Değiştirilecek kanunlar baştan aşağıya, çağdaş zihniyete ve dönemin koşullarına uygun olarak yapılandırılmalıdır. Vergi, arazi kanunları, iktisadî üretim, eğitim ve askerlik konularından oluşan sekiz maddelik önerileriyle *Celâl Nuri*, bir anlamda Halk Fırkasına yol göstermektedir. Milletin maddî ve manevî açıdan yükselmesi için ortaya konulan ilkeler uygulamaya geçirilmelidir. Bu siyasî inkılâbın gerçekleşmesi için on senenin yeterli olacağını belirten *Celâl Nuri*, milletin fikirlerine müracaat edecek olan Halk Fırkası'nın iktidara gelmesini ve gerekirse memleketin hayrı için "*fırka diktatörlüğüne*" bile başvurması gerektiğini savunmuştur. Bu şekilde *Mustafa Kemal Paşa'nın* da işi kolay olacaktır.

Bu görüşleriyle Halk Fırkasını daha çok "*halkçılık ve devletçilik*" ilkeleri doğrultusunda temellendiren *Celâl Nuri*, ağırlıklı olarak da devletin zenginliği için halkın üretici iktisadî faaliyetlerini ön plana çıkarmıştır.

Celâl Nuri'ye göre *Mustafa Kemal Paşa* Anadolu'da gittiği her yerde, halka inmiş inkılâplarla ve Halk Fırkası ile gelişime doğru gitmiş ve sözlerle değil, hakikî ve kapsamlı icraat ile payidar olma yolunda millî devlet modeliyle ilerlemiştir. Eski usuller ve kanunlar atılarak yenileri getirilmiştir. Türk İnkılâbı, Türk milletinin Batı medeniyetine uyması demektir. Bu nedenle Türk inkılâbı demokrat bir inkılâptir ve bunda *Mustafa Kemal Atatürk*'ün rolü büyük olmuştur.

Necmi UYANIK

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920)**, Cilt II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1998.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul 2002.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "II. Meşrutiyet Dönemi 'Garbcılar': Yeni Bir 'Ethic', Yaratma Fikri", **Türkiye Günlüğü**, S 2, Mayıs 1989, s.23-26.

İLERİ, Celal Nuri, "Dahilî ve Hâricî Siyâsetde İfrat", **Âti**, No. 9, 9 K. sâni 1334/1918, s.1-2.

İLERİ, Celal Nuri, "Hâkimiyet Milletin mi, Devletin mi?", **İkdam**, No. 11218, 17 Temmuz 1928, s.2.

İLERİ, Celal Nuri, "Kuvâ-yı Milliye Terreddi Etmemelidir", **İleri**, No. 654, 4 T. sâni 1335/ 1919, s.1-2.

İLERİ, Celal Nuri, "Osmanlı Siyâseti Hariciyesi-Mustafa Kemal Paşa'nın Nokta-i Nazarı.", **İleri**, No. 643, 24 T. evvel 1335/

1919, s.1-2.

İLERİ, Celal Nuri, "Sivas Kongresi Heyeti-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine", **İleri**, No. No. 631, 12 T. evvel 1335/ 1919, s.1-2.

İLERİ, Celal Nuri, "Tarihin Neresine Geldik? - Gazi İnkılâbı ve Sonrası", **Yılmaz**, No. 98,10 Nisan 1931, s.2.

İLERİ, Celal Nuri, "Türk Ocakları Hakkında", **İkdam**, No. 11350, 27 İ. teşrin 1928, s.2.

İLERİ, Celal Nuri, "Türk Yılı: 1928", **İkdam**, No. 11409, 27 İ. kanun 1929, s.2.

İLERİ, Celal Nuri, **Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler**, TBMM Matbaası, Ankara 1932.

İLERİ, Celal Nuri, **Tac Giyen Millet**, Kütübhanesi-i Cihan, İstanbul 1339/41.

İLERİ, Celal Nuri, **Tarih-i İstikbâl -1- Mesâil-i Fikriye**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H.1331.

İLERİ, Celal Nuri, **Tarih-i İstikbâl-3- Mesâil-i İctimâiye**, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H.1332.

İLERİ, Celal Nuri, **Türk İnkılâbı**, Suhûlet Kütübhanesi, İstanbul 1926.

İLERİ, Celal Nuri, **Vatandaşlık (Yurt Bilgisi) İlk Mekteplerin 5'inci Sınıfları İçin**, (Yurt Bilgisi) İlk Mekteplerin 5'inci Sınıfları İçin, İleri Kütübhanesi, İstanbul 1931.

"Mustafa Kemâl Paşa", **İleri**, No. 625, 6 T. evvel 1335/1919, s.1.

Süleyman Nazif, "Celâl Nuri Beye Aid", **İleri**, No. 1769, 6 K. sâni 1339/ 1923, s.2.

ŞİMŞİR, Bilal, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1985.

TBMM Azayı Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hâl Varakası, TBMM Arşivi, Celâl Nuri'ye ait 180 numaralı dosya.

TBMM ZC., 1/16, 7.2.1338/1922, s.254.

TBMM ZC., I / 14, 3.11.1337 / 1921, s.52.

TBMM ZC., I / 17, 23. 2. 1338/ 1922, s.117.

UYANIK, Necmi, **Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri (İleri)**, Selçuk Ün. Sos. Bil. Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2003.

YÜCEL, Hasan Ali, **Edebiyat Tarihimizden**, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 1989.

23/02/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/celal-nuri-ileri-1882-1938/?pdf=3736> adresinden erişilmiştir